

TURJAŠKO POVELJSTVO

Preden pridemo k sami borbi za Turjak, je treba razčistiti vprašanje poveljstva, ki je zelo pereče in se krivda za poraz meče na enega in drugega.

Stotnik Cerkvjenik bi kot namestnik poveljnika podpolkovnika Ernesta Peterlina, ki ni šel na teren, moral kot tak ostati na Turjaku. Ko je odšel na Zapotok, bi moral v gradu določiti vsaj svojega namestnika. Ker tega ni storil, je povzročil krizo zaradi poveljstva, ki je razgrela politične strasti, ki bi jih ob modrem in odločnem vodstvu nikoli ne bilo ali vsaj ne bi prišle tako do izraza.

Po Dežmanovem odhodu na Zapotok so oficirji na skupnem posvetovanju izbrali Žuraja za svojega poveljnika. Tako je bil Žuraj uradni poveljnik v gradu, odločali pa so vsi in tudi povelja izvrševali vsi. Zelo pogosto se vse zvrča na Perneta, toda Perne je bil samo eden od poveljnikov, morda najodločilnejši, ker je imel za seboj najmočnejšo posadko. Drugi oficirji so bili: Franc Kadunc iz Žvirč, Jože Miklič iz Ambrusa, Janez Rogelj iz Krke, Pograjc in Rožanc. France Malovrh ni bil noben komandant, pač pa je z Zapotoka prinesel razne odredbe; imel je Cerkvjenikov ukaz za izpad iz gradu, imel je tudi navodila, kako se bodo v Dolomitih formirali v čete, bataljone in brigade. Vse skupaj same nepotrebne stvari: namesto da bi vsi branili življenja, so se nekateri šli »generale«.

Če hočemo govoriti o krivdi, mora vsakdo odkrito priznati: krivda je v neenotnosti protikomunističnega nastopa v odločilnem trenutku, posebno pa v nesposobnosti vodstva odgovornih. Vse so presojali po strankarski pripadnosti, ceno za to slepoto pa so plačevali preprosti fantje.

BORBA ZA TURJAK

Po sklepu nedeljskih razgovorov, ki so določili, naj VS zasedejo postojanke okoli gradu, so fantje takoj odšli na položaje. Že ponoči, zlasti pa v ponedeljek zjutraj so

Perne Tone

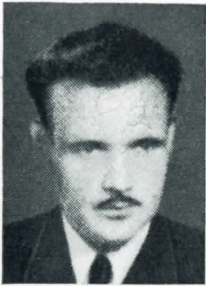

Rožanc Beno

Kadunc Francè

Poveljniki VS v Turjaku

Pograjc Franci

Podpolkovnik Peterlin

Malovrh France

Dr. Kožuh Ludovik

Prof. Petelin Stanko

Dr. Zalokar Lojze

Vidne osebnosti v zvezi s Turjakom

imeli težke borbe s Prešernovo brigado na področju grajskega marofa. Partizanski brigadi je poveljeval Dule Dušan Švara. Čete vaških straž so vodili: Kadunc Franc, Perne Tone, Hren Ludovik, Žuraj in Bambič. Imeli so odlične uspehe. Razbili so brigado in uničili nekaj kamionov, ki so jih partizani dobili od Italijanov. V ponedeljek dopoldne so zaplenili tudi dva kamiona in z njima pripeljali v grad ujete partizane, ki so bili pozneje zaprti v grajski sobi ob vhodu v grad. (I. Lavrih).

Popoldne so partizani pripeljali dva oklopnika in razbili protikomuniste, da so se v neredu razbežali po gozdu. Fantje so se potikali po grmovju, posamezni pribežali v grad, največ pa se jih je vrnilo šele zvečer, po temi, ker so imeli komunisti iz oklopnikov kontrolo nad vsem predelom prav do glavnega vhoda.

Po tem umiku, ki se je izvršil okoli 4. ure popoldne, potem ko je bil ubit poročnik Bambič, so partizani začeli nemoteno zakopavati topove in minometalce. Ker so se včasih pokazale italijanske avtoblinde, poveljniki svojih čet niso več pustili na položaje. Tako govore preživele priče iz Turjaka.

Ivan Lavrih trdi, da je bila turjaška posadka prepričana, da se na položajih zakopavajo četniki, ki bi po dogovoru morali zasesti robove jugovzhodno od gradu. To poročilo je neverjetno, ker je bilo vseh četnikov na področju Turjaka največ 50. Član tega četniškega odreda pravi, da je možnost, da bi tak sporazum obstajal, ker so se četniki premaknili v smeri proti gradu, toda dalj niso mogli, ker je bilo na tistem področju že preveč partizanov. On osebno o sporazumu ne ve ničesar. Naj bo že eno ali drugo — sporazum ali ne —, umaknitev čet s položajev ostane skrajno nevojaška, ker se straže ne bi bile smele umakniti, dokler položajev niso zasedli drugi, ker se v vojski na druge ne sme zanašati. Z vojaškega stališča je tudi nesmiselno, da bi morali za posadko, ki je štela 750 mož, iskati stražarjev v drugi posadki. Navsezadnje ima vsaka

edinica pod vsakršnimi okolnostmi prvo skrb za svojo lastno varnost.

Če upoštevamo vse te vidike, pade največ krivde na samo poveljstvo v gradu.

Tako so partizani brez borbe zasedli važne položaje vzhodno od gradu vse tja do Sv. Ahaca (Ločnika). Dolina proti jugu je bila edino še nezasedeno področje. Preživeli borec iz čateške posadke, ki je v torek opoldne z zadnjo skupino odšel iz gradu, pravi, da je bil tedaj odhod iz gradu še možen brez posebne nevarnosti. Najbolj nevaren prostor je bila cesta, ki vodi od glavnega vhoda proti marofu, ki so jo partizani obvladali s strojnicami iz marofa. Kljub temu pa je četa iz Čateža odšla iz gradu brez strela s partizanskih položajev.

To tišino je pripisati živahnemu utrjevanju partizanov okoli gradu, posebno na marofu. Na grad so padale le redke mine iz težkih minometov. Branilci gradu so jim uspešno razbijali utrjena gnezda iz visokih grajskih lin, zato komunisti niso naredili pomembnejšega napada, le z avtoblindami in tanki so se parkrat približali prav do gradu.

Prvo premirje

Partizani so že vnaprej vedeli, da svojih nasprotnikov ne bodo premagali v direktnem napadu nanje, zato so začeli z zvijačo.

Ob 2. uri popoldne se na marofu prikaže bela zastava. Na obeh straneh je borba takoj prenehala. Približala se je Dolšinova dekle iz Velikih Lašč, katero so partizani prisilili, da je v grad odnesla pismo, v katerem so prosili za triurno premirje, obenem pa predlagali, da ob 3. uri parlamentarci pridejo v hišo pod gradom, ki je sredi obojnih položajev. S seboj naj prinesejo že izdelane predloge za trajno premirje.

V gradu se je takoj zbralo vojaško poveljstvo. Na predlog Malovrha je bilo sklenjeno, naj se pogajanja čimbolj zavlačujejo in to iz dveh razlogov:

a) da se pripravimo na izpad;

b) da dobimo navodila.

Ob 3. uri popoldne je velikolaški župan Paternost še z dvema drugima odšel na pogajanja. V določeni hiši so jih že čakali: Hribar, Pero Popivoda in Dule. Takoj so jim povedali: »S civilisti nimamo nič opraviti. Z vami ne govorimo!« Paternostova delegacija se je vrnila.

Takoj nato je odšla delegacija častnikov: Žuraj, Perne, Miklič. Tedaj se je zgodilo, kar je pač v soglasju s komunistično »častjo«: komaj so oficirji stopili skozi grajska vrata, je nanje zaregljala partizanska strojnica, čeprav so imeli belo zastavo. Krogle so priletele tako blizu, da so se morali zateči nazaj v grad.

Namere komunistov so bile očitne: hotele so pobiti vodilne oficirje, da bi se nato v zmedi, ki bi nastala, približali gradu, predvsem pa na važne položaje zakopali topove, katere so za njimi vozili Italijani. To se jim doslej še ni posrečilo. Pero je še naprej slepil turjaško posadko: v grad je poslal nove parlamentarce s pojasnilom, da so streljali na prihajajoče častnike iz neljube pomote, in je predlagal nova pogajanja.

Oficirji so spet odšli iz gradu. V razgovoru s partizani so zahtevali:

1.) prosto zono za operacije proti Nemcem;

2.) tudi partizani naj imajo svoje zone;

3.) pogodbo o medsebojnem nenapadanju.

Komunisti niso pristali na noben predlog, ampak zahtevali brezpogojno predajo in položitev orožja. Jasno, da oficirji na kaj takega niso mogli pristati, pogajanja so se razbila in delegacija se je vrnila. Partizanski poveljnik je grozil, da bo v dveh urah uničil grad, vendar pa ta dan še ni prišlo do večjega napada.

Ponoči so partizani sklenili obroč okrog gradu. 1500 napadalcev, med temi zelo veliko italijanskih vojakov, je bilo zakopanih na položajih. Grad je bil obkoljen od vseh strani. Majhni skupini, v kateri je bil tudi župan Paternost, se je posrečilo, da so se prebili skozi partizanske zasede in

prišli na Zapotok, za ostalih 653 legionarjev in približno 150 civilistov pa ni bilo več izhoda. Začela se je borba na življenje in smrt.

Sreda, 15. septembra

Napadalci so že zgodaj zjutraj odprli na grad strahovit ogenj iz težkih minometalcev. To je v presledkih trajalo ves dan. V gradu je bilo nekaj ranjencev, vendar je bila obramba iz grajskih lin zelo uspešna. Z grajskih zidov je donela pesem branilcev. Partizani so padali v trumah in njihove na novo postavljene utrdbe so se rušile druga za drugo.

Četrtek, 16. septembra

Borba se je začela že zgodaj zjutraj. Napadajoči partizani so pod poveljstvom Pera Popivoda skušali izvesti napad na grad pod zaščito italijanskih tankov, katere so vodili italijanski oficirji. Napad se jim tudi zdaj ni posrečil.

Drugo premirje

Okrog ene popoldne se na marofu spet prikaže bela zastava. Gradu se je približala cela procesija žensk, katere so bili partizani pobrali na polju in po hišah ter jih s silo nagnali v grad. To so bile največ sestre in dekleta turjaških branilcev. Po naročilu partizanov bi morale svoje brate in fante pregovoriti, naj se vendar predajo in končajo nesmiselno borbo proti njim. Dekleta pa namesto da bi fante prosile za predajo, so jim prinesle poročila o Grčaričah in o močni partizanski vojski okrog gradu. Mnoge so na lastne oči videle, kako so četnike iz Grčarič zvezane vlekli v Kočevje, kako so jih pretepali in sramotili ter zverinsko pobili njihove ranjence. Rotile so jih, naj nadaljujejo boj in se za nobeno ceno ne predajo.

Tudi ta delegacija je bila gola partizanska prevara, čeprav je pismo, ki ga je prinesla, govorilo o končanju

borbe in je tudi ponujalo in obljubljalo amnestijo. V pismu je bilo napisano:

»Da se prepreči nedolžno bratomorno prelivanje krvi, zahtevamo, da takoj položite orožje in se pridružite NOV in PO Slovenije.

IIOF daje amnestijo vsem organizatorjem, voditeljem in aktivistom bele garde.

Prilagamo prepis teksta o amnestiji.

Smrt fašizmu! — Svobodo narodu!«

Podpisana:

Politkomisar: Dule

Komandant: (nečitljivo)

(Opomba: bil je to Pero Popivoda)

V gradu je sledil kratek posvet poveljnikov. Mnenja so bila deljena. France Malovrh je bil odločno proti vsakim pogajanjem, oficirji pa so bili mnenja, naj bi se pogajali in s tem zavlačevanjem zapotoški skupini dali možnost, da se prebije do Ljubljane, da poroča o položaju in izposluje neobhodno potrebno pomoč. Prevladalo je mnenje oficirjev.

Partizanskemu poveljstvu je bil poslan odgovor s sledečo vsebino:

1.) Bratomorno prelivanje krvi mora preprečiti samo tisti, ki ga je začel, oziroma tisti, ki napada, ne pa tisti, ki je bil napaden in se brani.

2.) Smo redna jugoslovanska vojska, formirana v skladu z intencijami zaveznikov, s katerimi smo v vsakdanjih stikih. Pri nas je tudi zastopnik Anglije.

3.) Vaš predlog smo sporočili poveljstvu divizije in pričakujemo odgovora najkasneje jutri.

4.) Do tedaj predlagamo premirje.

To sporočilo je podpisal Malovrh-Breznik kot poveljnik brigade »Krim«. Ni znano, da li je bil ta odgovor le slepilo, ki je skušalo prestrašiti komuniste, ali pa je bil Malovrh res prepričan, da ima vodstvo kakšne zveze z generalom Mihajlovičem in zavezniki.

Med izmenjavo teh pisem so partizani po glavni cesti pripeljali italijanski top. Za predlog o premirju se niti zmenili niso. Ko se jim je zdelo, da so izpeljali svoj načrt, so postavili top in kar s ceste oddali na grad tri granate. Takoj so se zrušile stene na novo pozidanega predela gradu, ker te niso bile tako debele. Tudi v steni zgodovinske luteranske kapele je zazijala velika luknja. V gradu so padli prvi branilci, več pa je bilo ranjenih, med temi tudi podporočnik Ludovik Hren. France Boštjančič in Ivan Bavec sta v razbito steno postavila svoj težki mitraljez. Boštjančič je dejal:

»Tja jih bom poslal, od koder je priletela, ta debela.«
Zdrdral je kakšnih 250 nabojev in top se ni več oglasil.

Izdajalec Prajer

Z delegacijo žená in deklet se je v grad vtihotapil tudi izdajalec Turjaka, turjaški gostilničar Prajer. Njemu, ki je do potankosti poznal grajske prostore, so partizani dali nalog, naj jim po posebnem kurirju takoj sporoči, v kateri grajski sobi se bodo zbrali poveljniki. Svojo nalogo je izvršil zelo dobro. Partizani so namerili svoj top naravnost na tisto sobo. Komaj pol minute po končanem sestanku so topovske granate popolnoma porušile to inosednjo sobo. Komunisti so bili prepričani, da so pobili poveljnike, kar je bil že ves čas njihov glavni namen.

S Prajerjem so prišli v grad tudi trije belokranjski študentje. Trdili so, da so dezertirali od komunistov, zato nikomur od branilcev niti na misel ni prišlo, da bi pregledal njihove naložene nahrbtnike. Stisnili so se v sobo k šentjurskim fantom. Še isti večer je eden od teh začel skakati sem in tja in kričal, da mu je nekdo izmaknil nahrbtnik. V resnici so vsi prinesli v grad vrvi, katere so potem odnesli v stolp in pomagali partizanom priti v grad na najbolj nedostopnem mestu. Da so bili ti zapleteni v izdajo, najbolj potrjuje to, da so partizani te študente v Laščah takoj izpustili in jih oborožili.

Po premirju

Hinavski napad partizanov je takoj pretrgal premirje in začelo se je strahovito obstreljevanje gradu z vseh strani. Napad je trajal nad eno uro. Partizani so bili med pogajanji skrčili svoj obroč, ponovno so zakopali topove in se približali tudi s tanki. Topovskih gnezd ni bilo mogoče več razbiti. Stoletni grajski zidovi so se rušili, obramba je bila vedno bolj nemogoča, ker branilci niso mogli vzdržati na položajih v stolpih, ki so bili napadalcem doslej največji strah. V gradu je nastala panika.

Pozno zvečer se je v gradu vršil ponovni posvet. Položaj je bil obupen: nobene zveze z Ljubljano, nobenih navodil od zaveznikov, o katerih so prej toliko govorili oficirji; bili so od vseh strani oblegani od partizanov in Italijanov. Poleg tega je bilo že precej ranjencev, katere bi bilo popolnoma nemogoče rešiti preko grajske grape na strmi južni strani gradu, kjer so vseskozi upali na izpad. Te in še mnoge druge težave so obravnavali na tem nočnem sestanku. Končno so soglasno sklenili, da se boré še to noč in naslednji dan, da tako zadržujejo partizane v okolici Turjaka in odvzamejo vsaj nekaj pritiska na Ljubljano. Te sklepe so sporočili moštvu po položajih.

Petek, 17. septembra

Že v četrtek so legionarji opazili, da je bilo na tankih in pri topovih skoro izključno badoglievsko vojaštvo, s katerimi so se pajdašile tovarišice. Italijani so upravljali topove in tanke, slovenski partizani pa so največ dajali povelja. Tovarišice so fašistom v polomljeni italijanščini razlagale povelja rdečih kolovodij, njihovo glavno opravilo pa je bilo kričanje, naj se »beli psi, okupatorjevi hlapci, slovenski izdajalci« in podobno — predajo.

V petek so s podvojeno silo navalili na grad. Italijanski topničarji so neprestano obstreljevali grad z granatami težkega kalibra. Zid za zidom se je podiral, nad borci so

se rušili stropi, dim se je valil po gradu in okoli njega, da ni bilo videti več kot meter pred seboj razen ognja, ki je objemal strehe. Fantje so bili zares junaki. Bili so pripravljani na vse, tudi na smrt. Neustrašeno so odbijali napade. Število ranjencev in mrtvih je naraščalo od ure do ure, a tudi to jih ni prestrašilo; udarili so iz gradu ter partizanom zasegli dva avtomobila in tri strojnice.

Patrulje in govor o izpadu

Razna poročila za vse dni od ponedeljka do sobote, 18. septembra, govoré o izpadu, seveda pod različnimi vidiki. Dejstvo je, da so fantje za vsako ceno hoteli priti iz gradu. Tudi vodstvo posadke se je počasi zavedelo, da v gradu ne bodo dolgo vzdržali.

V torek zvečer, ko je kapetan Cerkvénik zapovedal izpad, je prevladala upornost turjaških oficirjev, ki so bili v glavnem Stražarji (Žuraj, Tone Perne, Kadunc, Miklič). Spregledali so dejstvo, da imajo partizani topove, katerih grajski zidovi ne bodo vzdržali, in so ignorirali povelje za izpad, ki ga je izdal Cerkvénik. Hoteli so pokazati nekaj velikega in to veliko in hrabro dejanje tudi politično vnovčiti.

Pozneje, ko so partizani napadli s topovi, se je tudi mnenje teh oficirjev spremenilo, a bilo je prepozno, ker so bili od vseh strani obkoljeni. Poveljniki so sicer delali, kot jim je narekovala vest in trenutni položaj (Lavrih), toda nastale razmere so vse skupaj vleklo v propast, ker so zamudili čas, ko je bil izpad še mogoč.

Kljub temu pa so pripravljali organiziran izpad vsaj do petka zvečer. Vsak večer so iz gradu odhajale patrolje prostovoljcev, ki so pregledovale teren in prinašale poročila o sovražnikovih zasedah in obleganju.

Tako je bilo še v petek zvečer, 17. septembra, poslanih več takih patrolj. Javilo se je 25 Dobropoljcev, ki so odšli precej daleč proti Želimlju. Fantje iz Ambrusa so

odšli v drugo smer. Vse te izvidnice so imele nalog, naj streljajo le v samoobrambi. Vsi so se srečno vrnili in bili prepričani, da bi tudi tedaj še bilo mogoče narediti izpad. Fantje so poskušali na vse načine, pa se je oglasil Kadunc, ki je bil tedaj proti izpadu. Začel je govoriti, da je izpad nemogoč, da grad ne bo nikoli padel, zato ga je treba braniti, pa četudi postane slovenski Alcazar. Sploh je tragika v tem, ker je manjkalo človeka, ki bi odločal in imel avtoriteto, da bi drugi njegova povelja izvršili. Ker so poveljevali vsi, se je vedno našel kdo, ki je bil proti, zato so se vsi načrti spreminjali v pobožne želje, ki so se vlekly iz dneva v dan, do zadnjega dne.

Na vprašanje, zakaj do izpada ni prišlo, če je bilo toliko priprav in volje za izpad, je Lavrih, ki je bil blizu krogu odločujočih, odgovoril takole:

»Izpad se ni dal izvesti iz sledečih razlogov:

- 1.) Umik četnikov, ki so na skupnem sestanku obljubili, da bodo držali položaje okoli gradu. (Glej pojasnitev o tem na str. 99. — Op. ur.)
- 2.) Nenadna obkolitev gradu po 1500 partizanih.
- 3.) Turjaški ranjenci.«

Morda bi bila na mestu še ena opomba: tiho upanje na pomoč, ki je ni bilo od nikoder, položaj branilcev pa je postajal vsak dan nevzdržnejši.

Prvi dve točki sta bili opisani že v prejšnjih poglavjih, tretja pa zahteva nekaj pojasnil:

V gradu je bilo tedaj 30 laže in teže ranjenih vojakov in oficirjev. Pri izpadu bi morali te pustiti, ker je bila edina možnost izpada na južni strani, kjer je strahovita grapa (pod glavnim vhodom). Ta del so partizani obvladali s svojimi mitraljezi, zato je več kot gotovo, da bi vsi ranjenci in nosači ostali mrtvi v tej grapi.

Gotovo je, da je bila zadeva glede ranjencev težka, toda to ne bi smelo zadržati posadke v gradu, posebno ne, ker je bilo povelje, naj rešijo, kar se more rešiti.

V soboto zjutraj je neznanu letalo priletelo čez Turjak in obletelo grad in partizanske položaje. Nihče ni mislil drugega, kot da je zapotoška skupina prišla do Ljubljane in je vodstvo na njihova poročila organiziralo pomoč, ki že prihaja. Morála v gradu se je dvignila. Oficirji so bodrili vojake, naj vzdržé vsaj še en dan, do nedelje; če pa pomoč ne pride do nedelje zvečer, bodo za vsako ceno naredili izpad. Takoj so začeli mrzlično pripravljati nosila za ranjence.

Upi na pomoč se niso uresničili, nameravani izpad pa so jim spet preprečili partizani.

Kmalu potem, ko je imenovano letalo odletelo, so komunisti privlekli še več italijanskih vojakov in začeli z načrtnim obleganjem. Prav pred grad so privlekli topove in tanke ter obstreljevali grad kot še nikoli poprej. Stena za steno se je drobila in rušila, čeprav so bile nekatere debele tri metre in še več. Celi stropi so padali na fante in jih zasipali pod seboj. Žužemberška posadka je bila vsa zasuta v eni od velikih sob. Število ranjencev in mrtvih je hitro naraščalo, položaj je bil nevzdržen, nastala je popolna panika.

Oficirji so odpovedali, tako da praktično ni bilo nobene pametne komande več. Postali so prave surovine. Kričali so nad fanti, ki so omagovali od napora; že cel teden so bili brez hrane in vode ter skoro brez spanja. V borbah se je vse podrlo, a so se vendarle bíli in odbijali napadajoče partizane, ki so pritiskali vedno huje. Branilci so začeli brez cilja tekati sem in tja, zbirali so se v gruče in drug drugemu dajali poguma.

Izdaja

Izdajalec Prajer, kateremu je bil naš načrt za izpad znan (v nedeljo zvečer bi se prebili za vsako ceno), je v noči od sobote na nedeljo zlezal na podstrešje stolpa na južni strani gradu in začel svoj izdajalski načrt. Na gredo

stolpa je privezal vrv in jo spustil preko grajskega zidu. To je bilo na mestu, kjer ni bilo mogoče iz nobenega položaja videti partizanov, ki so prilezli prav pod obzidje. Na te vrvi so privezali lestev in po njej prišli v stolp nasproti glavnim vratom ter skušali grad zažgati na nekaj mestih. Usodno je bilo, da se je najprej vnel tisti del gradu, kjer so bile lesene stopnice in je bil ves ta del branilcem nedostopen. Stolp je bil nezavarovan, ker nihče ni mislil, da bi kdo prilezel po steni, ki je bila brez najmanjše odprtine. Tu je Prajer uresničil svoj zločinski načrt.

Nedelja, 19. septembra

Med prvo mašo, ki je bila v ambulanti pri ranjencih, se je začelo obstreljevanje severne strani gradu, kjer je bilo skladišče municije za topove in minomete. Granata je padla tudi na dvorišče v skupino vojakov, ki so stali v kotu poleg glavnih vrat. Vse je bilo na mestu mrtvo.

Med tem napadom je nekaj partizanov že splezalo po Prajerjevi vrvi v stolp. S petimi mitraljezi so takoj obvladali notranjo stran gradu, obsežno dvorišče in glavna vrata. Na dvorišče ni mogel nihče več; kakor hitro se je kdo prikazal, so ga že podrle krogle iz stolpa.

Fantje so kljub temu naredili izpad preko dvorišča. Vodil jih je Volkec iz Ceste pri Dobropolju. Spet so pregnali partizane, toda Volkec je bil težko ranjen. Ko so ga prinesli v ambulanto, je dejal: »Storil sem, kar sem mogel, zdaj pa naj moj brat delo nadaljuje.«

Kmalu so v grad prilezli novi partizani, a nihče ni vedel, od kod so se vzeli, ker lestve ni nihče videl. Tedaj je France Kadunc vodil napad nanje in to spet z uspehom. Pregnali so napadalce, toda na povratku ga je strojnica iz zasede dobesedno preluknjala skozi hrbet. Vtem se je vnelo skladišče municije. Nastala je nepopisna panika. Severni del je bil ves zaseden po partizanih, ki so od tu obvladali izhod iz gradu. Južna stena se je zrušila.

»Izpad! Rajši smrt kot predajo!« je zavpil Perne.

Bilo je prepozno. Na drugem koncu gradu, kjer je bilo vse v plamenih, so fantje prosili za vdajo. Pred izhodom so stali italijanski tanki in oklopniki.

Partizanska obljava. Prisega turjaških borcev

Tedaj se zasliši z razvalin:

»Predajte se! Naše poveljstvo daje amnestijo vsem, tudi poveljnikom!«

Po položajih je utihnilo. V amnestijo nihče ni verjel. Oficirji so jasno povedali: »Nas bodo pobili, toda če se predamo, bo vsaj polovico ali več rešenih. Če pa v boju vztrajamo, bodo pobili vse.« To odločitev so povedali fantom po položajih. Mnogi so zajokali od bolečine in strahu.

Iz Lavrihovega poročila pa povzemamo, da so borci pred predajo slovesno takole prisegli:

»Če bo sovražnik — naš brat — tudi zdaj prekršil dano besedo o amnestiji in bi se komu od nas skrivil las, tedaj prisegamo pri vsemogočnem Bogu, da se bomo tisti, ki bomo ostali živi, kot eden dvignili in nadaljevali borbo proti verolomnemu sovražniku in ne bomo nikdar več verjeli njegovim obljubam. Borci Turjaka! Ali prisegate?«

»Prisegamo!« je zadonelo od vseh strani.

Potem so izobesili dve beli zastavi, eno na dvorišče, drugo pa na zunanjo stran obzidja.

Prenehala je borba in začela se je tragedija — v nedeljo, 19. septembra, ob eni uri in dvajset minut popoldne.

Edini rešen

Neštetokrat je bil že omenjen izpad, do katerega pa ni prišlo. Pred koncem je treba še enkrat omeniti, da je bila to velika želja vseh fantov na Turjaku. Še prav posebno so jo izražali preprosti fantje po položajih. Da do izpada ni prišlo, je krivo vodstvo, ker v gradu ves čas borbe ni bilo človeka, ki bi se za izpad odločil in ga ukazal. Velika večina fantov so bili borci-prostovoljci, ki so ve-

deli, kaj je komunizem; šli bi tudi skozi ogenj, če treba. čakali so na povelje za izpad, toda tega ni bilo, zato so ostali v gradu.

Edini, ki je naredil izpad, je bil poveljnik 2. čete Roman Zabukovec. Vedno je poudarjal nujnost izpada, a so ga vplivnejši oficirji vsakokrat prevpili.

V nedeljo ob 9. uri dopoldne, nekaj ur pred predajo, je še enkrat organiziral izpad. Med fanti je bila že taka panika, da jim ni bilo niti za rešitev. Nikogar ni mogel nagovoriti, da bi šel z njim.

Ob 10. uri je še enkrat vprašal: »Fantje, kdo gre z menoj?« Ko se ni nihče oglasil, je odprl vrata in planil ven. Potem se je celo dopoldne mešal med partizani, se skrival po gozdu, toda — rešil se je. Kot domobranski oficir je pozneje dejal, da je bila velika škoda, da vsaj takrat niso vsi planili iz gradu. Trdil je, da bi jih pri izpadu res veliko padlo, toda prebili bi se in žrtev bi gotovo ne bilo toliko, kot jih je bilo po predaji.

SV. URH

Kakor je bilo že prej omenjeno, se je vod od Sv. Urha takoj po prihodu na Turjak spet vrnil na svoje mesto, da zaščiti prebivalstvo pred partizani. Ni bilo mogoče zbrati točnih poročil o kretanju tega voda, a da se zamaši vrzel, naj bo na tem mestu povedano, kar Ivan Korošec piše v svoji črtici »Sv. Urh«.

Vod je odšel iz gradu v soboto, 11. septembra, pred poldnem. Fantje so bili polni navdušenja, da je sovraštva s partizani konec in se bodo zdaj skupaj z njimi spopadli z Nemci. Imeli so strogo zapoved, naj partizanov ne napadajo. Vse to je bil odsev onega splošnega razpoloženja v Turjaku in okolici Velikih Lašč.

Že zvečer so pri Grosuplju zagledali dolgo kolono partizanov, ki se je vlekla iz trga. Pri Paradišču pri Šmarju na Dol. so jih počakali, ko so z dvignjenimi rokami hiteli proti njim preko polja. Nihče ni streljal. Vendar se je

enemu od legionarjev po nesreči sprožila puška. Partizan je odgovoril s strelom in ranil kurata Petra Križaja, katerega so potem odpravili v bolnico. Partizan je prinesel vabilo glavnega štaba Dolenjskega odreda, naj se jim legionarji pridružijo. Vprašal je poveljnika voda, kam je namenjen; ko ni dobil odgovora, je zaradi lepšega ponudil svojo pomoč.

Vodnik Lojze Dežman je vse odklonil, ker je imel drugačno povelje.

Razšli so se.

Ponoči so neopaženo prišli k Sv. Urhu. S seboj so imeli štiri mitraljeze. Njihova največja skrb je bilo strelivo, zato so trije takoj prvo noč odšli ponj preko Ljubljane. Dobili so zaboj ročnih bomb in dva zaboja nabojev.

Nazaj grede jih je v čolnu zapazila nemška straža v Vevčah in udarila po njih z mitraljezom. Mitraljezec Jernej je bil ranjen v roko, čoln se je prevrnil in so vsi padli v vodo. Rešili so bombe, strelivo pa se je potopilo, čeprav so imeli vse zaboje navezane na vrvi.

Naslednji večer so spet odšli, da rešijo municijo, a so jih Nemci spet nagnali z mitraljezi in minometom.

Fantje ves čas niso mislili drugega kot na borbo z Nemci. Na partizane so kar pozabili. Ker niso mogli rešiti streliva iz vode, se je poveljnik odločil za napad na nemško posadko v Vevčah, da dobi orožja in municije. Napravil je načrt za napad, ki naj bi se izvršil pet minut pred polnočjo. Ko je zvečer svojemu namestniku Niku določal nalogo in mu dajal zadnja navodila, se je za Molnikom posvetilo, privršala je granata in se raztreščila, da se je zamajala bajta. Za prvo je priletela druga in vžgala nekje na vasi. Tretja je padla v hosto za postojanko. Poveljnik je ukazal pogasiti luči. Fantje so planili na položaje, kot bi se vsuli iz panja.

»Prehiteli so nas!« je trdo dejal Lojze. Bil je prepričan, da so to Nemci, ki jih hočejo obkoliti. Napad na Vevče so odložili.

Na večer naslednjega dne je od vevške strani prišel kurir s sporočilom, da je v Vevče prišla cela četa vojakov. Vodnik je naročil kurirju, naj mu nemudoma pošljejo streliva; naj ga pripeljejo v gnojnem sodu ali naj ga prenesejo ženske, če drugače ne gre. Vedel je, da je neumno še misliti na napad na posadko. Kakor vsak večer, je razposlal patrolje po dolini.

Kmalu je na vasi zadrdral mitraljez. Legionarji so se spopadli s partizansko zasedo, ki jih je čakala v jarku.

Zjutraj se je patrolja vrnila in privedla nekega Poličana, ki so ga bili partizani ujeli na domu ter ga vrgli v prve vrste. Po enem tednu je ušel, da fantom pove o napadu, ki ga partizani pripravljajo nanje. Povedal je, da se na Lipoglavu zbira ojačena Levstikova brigada, ki šteje 400 mož, a jo še vedno pojačujejo z edinicami iz Ljubljane. S seboj imajo tudi italijanski top. Najprej so jih hoteli poslati v borbo na Turjak, nazadnje pa so jih iz Št. Jurja vrnili na Lipoglav ter jih določili za predhodnico pohoda na Ljubljano. Spotoma pa naj uničijo protikomunistično postojanko na Sv. Urhu.

Vse doslej so fantje mislili, da so jih Nemci obmetavali z granatami, zdaj so bili ponovno razočarani nad partizanskimi obljubami o pomoči in skupnem nastopu proti Nemcem. Vsi so se vživeli v nove borbe s partizani. Popravljali so bunkerje in čistili orožje.

Noč je bila mirna; ko pa so se zjutraj vračale patrolje, so vse poročale o sovražnih partizanskih premikih na Orljem in pod Pudobom. Daleč za Orljem je zamolklo bobnelo kakor odmev daljne nevihte.

V nedeljo zjutraj je poveljnik izbral tri najdrznejše vojake in jih poslal proti Turjaku, da dobi stik in navodila glavnega poveljstva. Komaj so se fantje zgubili v gozdu, je iz mesta prišel kurir, ki je prinesel pismo za turjaško posadko. Poveljnik je takoj zajahal konja in za patroljo odnesel še to pismo.

»Hitite! Zvečer vas pričakujem,« je naročil in zdirjal nazaj.

Tedaj, v nedeljo zjutraj, 19. septembra, so fantje prvič zvedeli, da je Turjak obkoljen. Vodnik ni mogel razumeti, kako so se mogli zapreti v grad, ko vsakdo lahko ve, da topov tudi grajski zidovi ne bodo vzdržali.

»S temi fanti jim udarim za hrbet in prebijem obroč! Sami ne bodo udarili iz gradu. Ne, ranjencev ne pusté!« Tako je odločil poveljnik.

Zvečer je ukazal zbor z orožjem. Ko je bilo vse pripravljeno, se je vrnila patrolja. Desetar France je stopil pred poveljnika in izdaval v temo:

»Turjak — je padel...«

»Na položaje! Streljajte na vse, kar se bo zganilo!« je zakričal Lojze.

Tako tesne so bile ure tiste noči, kakor da je vsa Slovenija stisnjena na en sam majhen prostor pri cerkvi sv. Urha, ograjen z bodečo žico in zavarovan s štirimi bunkerji.

»Naj pride kdorkoli! Tu me bodo našli z zmago ali s častnim porazom. Ko bo pošlo strelivo, bomo drobili kamenje, zagrizemo se v sovraga. Živeti hočemo! Samo preko mrtvih trupel bodo Slovenijo vkovali v sužnost. O Bog, samo preko mrtvih!« je prisegel poveljnik v tiho noč, ko ni od nikjer več pričakoval pomoči.

Komaj se je zdanilo, je iz vasi priteklo dekle in povedalo, da se za Pugledom zbirajo partizani. »Pa topove in tanke imajo,« je nadaljevalo, ko je videlo, da poveljnika ni nič strah novice.

Podobna poročila o partizanih so prinesle tudi izvidniške patrolje.

Lojze ni več vzdržal na položaju. Dal je navodila svojemu namestniku Niku, sam pa s Stanetovo desetino utonil med rumene kostanje.

»Petnajst vojakov imam,« je štel Niko in vsakomur dal lepo besedo.

Kmalu po poveljnikovem odhodu je k vhodu prisopla Pavlina, Lojzova dekle:

»Partizani! Dve dolgi koloni od Molnika!« je kriknila.

»Ne streljaj, tovariš! Ne streljaj!« je istočasno udarilo od nasprotnega vhoda.

Partizani so hoteli z zvijačo brez strela zavzeti postojanko. Ni jim uspelo.

»Ooogenj!« je zavpil Niko.

Kakor grom je udarilo iz pripravljenih cevi med rumeno listje nad postojanko, ki je bilo vse živo sovražnika.

Prvi poskus napada je bil odbit. Slišalo se je samo umiranje ranjencev.

Čez pol dolge minute so spet zakričali z vseh strani: »Juriiiiš!«

»Huraaa!« so odgovorili fantje in kosili v maso, ki se je kot voda valila proti žici.

Za cesto so se prvi partizani priplazili že do žice. Tedaj je desetar izza zidu vrgel bombo, ki se je razletela nad hrbti napadalcev; trije so padli, druge je vrglo pod cesto.

Potem se je vsulo izza obzidja, da se je stresel gozd. Fantje so brez kritja obmetavali sovražne vrste, ki so se vidno redčile. Z vzhodnega bunkerja je udaril strojničar Jernej, da je kar pometel levo krilo napadalcev, ki so se že umikali za mrtvašnico. Tu jih je pa sprejel France s tako silnim ognjem, da so padali kot snopje. Med divjim krikom in kletvijo so le redki dosegli gozd.

»Huraaa, juriiiiš!« se je pognal Niko, da bi udaril za njimi. Tedaj ga je vrglo: med grobovi je počila mina; sovražnik je namreč postojanko obsipal z minami, kot da hoče hrib zravnati s poljem. Prst, železo in kamenje je kar brizgalo ob eksplozijah. Večina fantov je bilo več ali manj ranjenih. Enemu bunkerju je odneslo streho, pri mrtvašnici je razklalo zid.

»Še zadnji sunek in zmaga bo naša!« je Niko spodbujal branilce.

Še enkrat je sovražnik poskusil. Na severni strani, v sredini, kjer je svet najbolj strm in zato nezavarovan, so se priplazili do žice. Niko jih je opazil in nanje vrgel bombo, ki je najbližje razcefrala na kosce.

»Huraaaa!« je tedaj zatulilo za žico. Fantje so metali zadnje bombe. V drugem bunkerju je zazijala velika odprtina, proti kateri so napadalci divje navalili. Vedno silneje je pritiskal sovražnik. Omahnil je Stane, ranjen se je zgrudil Peter, Filipu je pošlo strelivo. Kakor blazen je valil kamenje po bregu. Še poslednjič je užgal Niko, potem mu je zmanjkalo nabojev. Najdrznejši partizani so se že plazili pod žico.

»Huraaa, juriiiiš!« je v tem trenutku poveljnik udaril s svojo desetino od strani. Ta udar je bil tako silen, da sovražnik ni pomislil na odpor, ampak se ob krikih ranjenih prevračal v dolino kot porušeno zidovje. Tedaj so udarili tudi fantje iz postojanke in podili partizane, ki so odmetavali orožje in opremo.

»Ne streljaj, ne streljaj!« so vpili bežeči. To pot ne zaradi prevare.

Tako so bile premagane brigade, ki so bile pripravljene za junaški pohod na Ljubljano.

Zmaga tega voda (Korošec omenja, da je štel le trideset mož) je gotovo ena največjih v zgodovini protikomunističnega odpora na naših tleh. Trideset junakov proti pet sto ali šest sto partizanom! Kako častno bi bila lahko zaključena borba na Turjaku z njegovimi 750 borci, koliko bi lahko pomagala vojska na Zapotoku, ko bi bila ideja prva in edina svetinja odgovornih, na strankarske interese in intrige pa bi vsaj za nekaj dni pozabili!

USODA PREDANIH

Tiho in počasi, do smrti izmučeni, so turjaški borci odhajali proti izhodu, kjer so vozili italijanski tanki, partizanski komandant Pero pa je divje grozil:

»Kdor pride z orožjem, bo ustreljen!«

Fantje so polagali orožje. Komunisti, slovenski in italijanski, so se valili v grad in ropali, kar je kdo dosegel.